

Yarsan mı? Ehl-i Hak mı?
Kürt İnançlarının İsimlendirilmesi Üzerine
Shahab Vali

Giriş

Farklı alanlarda yapılan Kürt araştırmalarının birçoğunda gördüğümüz yanlış yaklaşım, değerlendirme ve bilgilendirmeleri Kürtlerin inanç sistemleri hakkında yazılan eserlerde de görmek mümkündür. Mevzubahis yanlış yaklaşımlar, özellikle dinî azınlık sayılan Yarsan ve Ezidi Kürtleri hakkında yapılan araştırmalarda, daha da belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarsan ve Ezidiler Kürtleri hakkında verilen bilgiler bazen tamamen birbirine zıt olup bu inançların kökeni, tarihi ve sosyal/inançsal vs. hakkında birçok sorun ve yanlış anlaşılmalara sebep olmaktadır. Adı geçen çalışmalarda verilen yanlış bilgilerin en önemlilerinden biri Kürtlerin inanç sistemleri hakkında yapılan “isimlendirme” sorunu ile ilgilidir. Zira bir dini yanlış adlandırmak, o dinin kökeni, tarihi ve en önemlisi inanç sistemi hakkında yanlış görüş ve değerlendirmelere yol açmaya sebep olur. Bu makalenin amacı, her şeyden önce, yapılan farklı araştırmalar ve yazılan eserlerde, Yarsan Kürtleri hakkında kullanılan “isim/terim”lerin bir değerlendirmesini yapıp, onların kendi dinî metinlerini kaynak alarak, mevzubahis soruna bir açıklık getirmeye çalışmaktır.

Birçok araştırmacının da altını çizdiği gibi, Ehl-i Hak adıyla da bilinen Yarsan Kürtleri, genel olarak İran’ın doğusunda, Kürdistan, İlam ve Kirmanşah eyaletlerinin merkezinde, özellikle Gûran ve Hewraman bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerin dışında bahsi geçen inanç sistemine İran’ın farklı bölgeleri ve etnisiteleri arasında da rastlamak mümkündür. Bu inanç sistemine İran sınırları dışında Irak, Azerbaycan, Pakistan ve Afganistan’da da rastlamak mümkündür (Roux, 1969, s.61). Minorsky, ağırlıklı olarak Gûranlar (Minorsky, 1954, s.79; Minorsky, 1943, ss.75-103) arasında yaygın olan bu dinin Gûran olmayanlar arasında da birçok farklı dalları bulunduğunun altını çizmiştir (Minorsky, 1943, s.79). Yarsan dininin ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bir bilgi vermek pek mümkün değildir. Tarihi olarak, daha çok Zagros dağlarının güneyinde yaygın olan ve kökeni İslam öncesi İranî dinlere dayanan Yarsanların dini, 15. yüzyılda Sultan Sehak tarafından reforme edilip, günümüze kadar gelmiştir.

Batı dünyasında, temeli gizlilik ve batınıliğe dayanan, bu inanç sistemi hakkındaki bilgilerin tarihçesi ilk defa XIX. yüzyıl başlangıcında Macdonald Kinneir (ö. 1830) ve G. Keppel (ö.1891), H. Rawlinson (ö.1895), C.A. Baron de Bode (ö. 1887), comte de Gobineau (ö. 1882), V.A. Jukovsky (ö.1852) ve S.G. Wilson (ö.1916) gibi Avrupalı seyyah ve misyonerlerin yazdıklarına dayanmaktadır. Lakin adı geçen seyyah ve misyonerlerin eserlerine bakıldığında göze çarpan en önemli konulardan birinin bu inanç sistemi ile ilgili “isimlendirme” sorunu olduğu görülmektedir. Aslında oryantalistlerin ortaya çıkardığı isimlendirme kargaşası, Yarsanların tarihi ve inançları hakkında da yazılan eserler ve yapılan araştırmalarda da açıkça görülmektedir. Bu eserlerde bazen hiçbir kaynak ve tarihi belge gösterilmeden, Yarsan inanç sisteminin kutsal saydıkları metinlere başvurmadan ve böyle bir gereksinim duyulmadan, tek cümleler ile yanlış tesbitlerde bulunulduğunu görüyoruz. Bu yanlış yaklaşımların günümüzde de Kürtlerin farklı inanç sistemleri hakkında yazılan birçok makale ve kitapta görmek mümkündür. Bu sorun sadece Yarsanlar için değil aynı zamanda Ezidi Kürtler hakkında da geçerlidir ve örneğin yapılan birçok araştırmaya rağmen hâlâ “Ezidi” teriminin kökeni ve dayanağı tartışma konusudur.

Bu makalede çoğunluğu Gûran bölgesinde ve Kürtçe'nin Gûranî lehçesinde, farklı tarihi dönemlerde (8.-19. yüzyıllar) söylenip yazıya geçirildiği varsayılan ve Yarsan geleneğinde kutsal metinler olarak kabul edilen, büyük çoğunluğu hâlâ basılmamış olan elyazmalarına dayanarak, Yarsan Kürtlerini adlandırmak için kullanılan Gulat, Ehl-i Hakk, Ali illâhî, Nusayri, Yarsan, Kakeyî ve Tayife kavramlarının anlamları ve kullanım biçimlerini tarihsel bir perspektiften tartışmaya çalışacağız. Bu açıdan makale ana kaynaklara referans vererek konuyu açıklaması açısından verili literatüre önemli bir katkıda bulunacaktır.

Kullanılagelen Terimler Üzerine:

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Yarsan Kürtleri hakkında yapılan araştırmalarda, okuyucunun karşılaştığı ilk sorunlardan biri isimlendirme sorunudur. Zira yapılan araştırmalara baktığımızda, Yarsanlardan bahsederken birçok farklı terimin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Hiç kuşkusuz bir dinî ya da inanç sistemini tanımak, anlayabilmek ve hakkında yorum yapabilmek için her şeyden önce o din ve inanç sistemini doğru bir şekilde adlandırmak ve tanımlamak gerekir. Zirâ aksi takdirde, yanlış adlandırma ve tanımlama, sonraki adımların yanlış atılmasına ve dolayısıyla çok yanlış yorumlar ve görüşlerin ortaya atılmasına sebep olacaktır.

Yarsan Kürtleri hakkında yazılıp yayımlanan eserlerde, bu dini adlandırmak için çok farklı, bazen birbirinden anlamca çok uzak olan ve zıt düşen, her biri bir teknik kelime olan ve farklı inançlara tekabül eden isim/terimlerle karşılaşırız. Bu teknik kelimelerin Yarsanlar hakkında kullanımı, bu inanç sisteminin kökeni ve tarihi hakkında yanlış görüş ve yorumların ana sebebi olarak ele alınabilir. Zira her teknik terim, sınırları belirli, farklı coğrafi, tarihsel ve sosyo-antopolojik kontekst de ortaya çıkmış, farklı bir dinî akıma tekabül ettiği için, aynı sözcük Yarsanlar hakkında da kullanıldığı zaman, asıl tekabül ettiği manasından uzaklaşıp, kavramsal anlamını kaybetmiş olur.

Yarsan Kürtlerini tanımlamak ve onların inançlarından bahsetmek için en çok kullanılan terimler, Gulat, Ehl-i Hakk, Ali illâhî, Nusayri, Yarsan, Kakeyî ve Tayife terimleridir. Bunların dışında, aşağıda göreceğimiz gibi, bazen hiç anlamı olmayan sözcük ve terime de rastlamak mümkündür. Örneğin Matti Moosa Yarsanlardan bahsederken şöyle der: Ahl-i Hak ya da Ali İllahî, Tayife olarak da adlandırılırlar, lakin Urmiye ve Salmas'da onlara Abdal Begi, Marar da Lak, Tebriz de Guran, Khamsa da Seyyid Talibi ya da Sır Talibi, Hamadan'da Karmarganlu, Kirmanşah'da Dawûdi, ve Zencan'da Zerrin Kemer de denir (Moosa, 1988 s.185). Bunların yanında Moosa Ehl-i Sırr ve Alevi terimlerini de kullanmaktadır. İran'da yayımlanan Şiilik ansiklopedisinde ise Yarsanlar üç farklı kategoride ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu kategorizasyona göre "Ehl-i Hak"lar üçe ayrılır: "1. Kerend ve Serpol şehirleri dolaylarında yaşayan ve Gûran aşiretinden olan "Şeytan Perest"ler (Şeytan'a tapanlar) ki bunlar yaban domuzu eti yiyip, temizlik nedir bilmezler 2. Dinlerini İslam'dan farklı olarak gören ve kendilerini Tayife San, Yarsan ve dinlerini ise Dînê Yarî olarak tanımlayan Ehl-i Hakların çoğunu içeren Ali İllahîler. 3. On iki imamı Şii olan Müslüman Ehl-i Haklar" (Sedr Hac Seyîd Cevadî, E., Fanî, K., Xurremşahî, B., 1375/1996, ss.610-614). Yukarıda verdiğimiz bilgilere baktığımızda konu hakkında yapılan araştırmaların ve yazılan yazıların karmaşıklıkları ve asılsızlıkları, bilimsel bir dayanaklarının olmadığı açıkça görülmektedir. Üstelik kullanılan terimlerin ve hatta verilen bazı şehir isimlerinin bile coğrafi karşılığı yoktur. Aşağıda Yarsanlar için kullanılagelen en yaygın terimleri değerlendirmeye çalışacağız.

Gulat

Yarsan inancını adlandırmak için de kullanılan, mana ve içeriği yelpaze olarak, en kapsamlı terimlerden biri “Gulat” terimidir. Arapça bir kelime olup sözcük olarak “haddi aşmak” ve “guluvv” yani mübalağa etmek anlamına gelen bu terim, İslamî literatürde daha çok, resmi inanca göre, itidal çizgisini aşmış olduğu varsayılan, özellikle Şii mezhebinin bazı akımları için kullanılmıştır. İslam tarihinde Galîler, yani guluvv yapanların bir akım olarak ortaya çıkmaları hicri ikinci yüzyıla dayanmaktadır. Tarihi kaynaklara göre hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında Mugayre bin Said ve Ebulhattab gibi bazı aşırıları tarafından kurulan galî akımlar, kendi fikirlerini yaymak için asılsız rivayetler uydurup bu rivayetleri halka kabul ettirmek için onları Ehl-i Beyt’e mensup ettiler. Her ne kadar Ehl-i Beyt bu aşırıları karşı mücadele ettiler ise de yine de onlar düşüncelerini yaymayı başardılar (Salehi Necefabadî, 1384/2005, s.11).

İslami literatürde özellikle mezhepler tarihi hakkında yazılan eserlerde, Gulat terimi daha çok reenkarnasyona inanan ve ahiret kavramını inkâr eden akımlar hakkında kullanılmıştır. Şehristânî’ye göre Galiler yani guluvv yapanlar imamlarını yaratılmışların hududundan çıkaracak derecede aşırılık gösterip, onlarda ilahi özellikler olduğuna inanıp onları ilaha, bazen de ilahı yaratılmışların birine benzetenlerdir. Şehristânî bu zümrelerin ifrat ve tefrit yaptıklarına değinip ortaya koydukları şüphelerin hulul ve tenasüh olduğunun altını çizerek, bu inançların Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin etkisi altında, özellikle Şiiilerin ve ehl-i sünnet’ten bazılarının zihinlerine sirayet ettiğini, dolayısıyla da onların imamlarından bazılarının ilahi özellikler isnat ettiklerini belirtiyor. Şehristânî gulatın bid’atleri olarak teşbih, beda, rec’at ve tenasüh inançlarından bahsediyor ve farklı bölgelerde onlara verilen isimleri zikrederek onların on bir sınıf olduklarını belirtiyor (Şehristânî, 2008, s.159). Aynı şekilde İslam dünyası ve özellikle Şii mezhebinin farklı akımları hakkında yazılan eski kaynaklarda aynı inançları benimseyen birçok farklı aşırı gruptan bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Nobekhtî’nin Şii mezhebinin farklı fırkalarına tahsisi ettiği eser gibi (Nobekhtî, 1353/1946). Resmi İslam düşüncesine göre aşırı/taşkın fikirler genellikle yedi başlık altında sıralanır. Bunlar uluhiyet ve hulul, teşbih, bedâ, peygamberlik iddiası, imamet, tenâsüh, bâtını ve tevildir.

Ulûhiyet ve hulul genel olarak ilahi ruhun Hz. Peygamber’e, ardından Hz. Ali’ye intikal ettiği ve Ali’nin ilâh olduğu inancına denmektedir. Teşbih inancı, Allah’ın kula yahut kulun Allah’a benzetilmesi düşüncesidir. Bedâ ise Allah’ın bir şeyi bilmezken daha sonra bilmesi yahut bir şeyin iyi veya kötü şeklinde ortaya çıkacağını bildirmişken aksinin zuhur etmesi anlamına gelir. Gulat gruplarına atfedilen diğer aşırı fikir yani peygamberlik iddiası ise peygamberliğin sona ermeyeceği, zaman içinde imametın nübüvvete intikal

edeceği ve imamın peygamber olacağı düşüncesinden ibarettir. Gâli akımların inandığı tenâsüh inancı ise ruh göçü anlamına gelip kıyameti kabul etmeyerek bunun ruhun bir önceki bedende işlediği amele göre, bir başka bedene geçişi olduğunu, son bedendeki durumunun daha önce bulunduğu bedendeki hareketlerine göre nimet ve azap şeklinde gerçekleşeceği iddiası anlamına geliyor. Gâli akımların son ortak özelliği olarak da genellikle Kurân'ın batını ve sembolik açıklaması geliyor (Öz, 1996, s.335). Lakin İslam düşüncesinde gâli akım/düşüncelerinin başlıca özellikleri olarak gösterilen ve yukarıda sıraladığımız inanç/düşüncelerden sadece hulul ve tenasüh inancının Yarsan Kürtlerinin doktrinlerinde yer aldığı görölmektedir.

Yarsan dinî metinlerinde geçen en önemli kavram/inançlardan biri Dûnadûn olarak adlandırılan tenasüh inancıdır. Yarsanların düşünce sistemi bir bakıma tenasüh kavramı üzerine kurulmuştur. Bu kavram yarsan dinî edebiyatını oluşturan metinlerin temel kavramlarından biridir ve bu metinlerin oluşum süreci boyunca bu kavrama rastlamak mümkündür. Yarsan düşüncesine göre canı teslim etmek bir ördeğin suya dalışı gibidir. Nasıl ki ördek suya dalıp başka bir yerden su yüzüne çıkıyorsa, insan da ölüp başka biri olarak dünyaya gelir. 18. yüzyılda yaşayan ve Yarsan büyüklerinden olan Şêx Emîr bir keliminde ölüm hakkında şöyle der: Ey yarlar bu işten korkmayın, canı teslim etmek, ördeğin dalışı gibidir.

“Yaran netirsan nî siyasete

Teslîmê giyanan çûn quyteyê bet e ”

(Şêx Emîr, Kelam, t.s., s. 52)

Yarsanlar arasında “Dûnadûn” diye adlandırılan ve ruhun bir bedenden ayrıldıktan sonra, başka bir bedene geçmesi anlamına gelen reenkarnasyon ya da tenasüh (Aşıkâr, 2000 s.86), Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi büyük monoteist dinlerce reddedilmiş ve kabul görmemiştir. Lakin Ocak'ın da belirttiği gibi tenasühe inanmak her ne kadar İslam Ortodoks mutasavvıf ve düşünürleri tarafından reddedildiyse de bu kavram destanlarda, menâkıblarda ve özellikle giderek halk arasında yaygınlaşan sufi çevrelerde ve muhtelif heterodoks mezhep ve tarikatlarda geniş çapta yer bulmuş, hatta bunların bazılarının temel doktrinini teşkil etmiştir. Ocak bu akımlara örnek olarak Ehl-i Hak mezhebini, Ezidilik, Nusayrilik, Kızılbaşlık ve Bektaşiliği gösterir (Ocak 2002, s.184).

İslami literatürde tenasühün oluş şekline göre farklı isimleri vardır. Eğer ruh intikali bir insandan başka bir insan bedenine gerçekleşirse buna nesh, bir hayvan bedenine geçerse mesh, bir bitki/nebat'a geçerse fesh ve eğer bir cemadi varlığa geçerse de buna resh adı verilmiştir (Feqîh Belhî, 1376/1997, s.46). Yarsan dinî metinlerinde bu farklı tenasüh şekillerine rastlamak mümkündür. Lakin burada dikkat edilmesi gereken nokta, tenasüh inancına dünyanın farklı coğrafyalarında ve farklı inançlarında da rastlamanın mümkün olduğu ve bu inancın sadece İslami gâli akımlara mahsus olmadığıdır. Tenasüh inancı İslam'dan çok daha önce Hint dinleri ve Mani dini gibi bazı İranî dinlerde de mevcut olan bir inançtır. Diğer taraftan ise bu düşünce Yarsanlarda, İslami literatürdeki karşılığından tamamen farklı biçimde dile getirilmiştir (Vali, 2011, ss.35-40/; Vali, 2018, ss.683-699). Dolayısıyla sadece tenasüh inancına dayanarak, Yarsan Kürtlerini sınırları çok geniş olan Gulat terimi altında ele almak ve değerlendirmek bilimsel bir yaklaşım ve sonuca varmaktan uzak görünüyor.

Nusayri

Yarsan Kürtlerinin inancını isimlendirmek ve tarih/inanç sınırlarını belirlemek için kullanılan başka bir terim de Nusayri terimidir. Nusayri isminin kökeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı görüşlere göre bu isim Hz. Ali'nin hizmetçisi olan Nusayr'e dayanmaktadır. Bir diğer görüşe göre ise bu isim adı geçen inanca mensup olanların yoğun olarak bulunduğu Lazkiye bölgesindeki Nusayriye dağlarına nisbetle onlara verilmiştir. Bir diğer görüş ise Nusayrilik ile Hristiyanlık arasındaki bazı benzerlikleri öne çıkararak kelimenin "nasrani"nin küçültmeli ismi olduğunu ileri sürer. Lakin büyük bir ihtimalle fırka adını kurucusu Ebu Şuayb Muhammedb Nusayr en-Nemîrî'den (ö. 270/883) almıştır. Nitekim Nusayriliğin kutsal metni Kitabu'l- Mecmu'un daha ilk bölümünde bu kişinin görüşleri nakledildiği gibi çeşitli bölümlerinde de Nusayri ve Nemîrî nisbeterine yer verilmiştir. Lakin bu dinî akımı özellikle Halep ve Musul'da yayan kişinin Hatibi (ö.346/957 ya da 358/969) olduğunu savunanlar da vardır (Halm,1384/2005, s.282).

Tarih boyunca bu isimle anılan fırka I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Fransızların talebi, mensuplarının da uygun görmesiyle Alevi adıyla anılmaya başlanmıştır. Günümüzde bu adla bilinen fırka bazen diğer Alevi kesimlerinden ayrılması için Nusayri Aleviliği, Arap Aleviliği, Suriye Aleviliği, Çukurova Aleviliği, Akdeniz Aleviliği, bazen da mahalli olarak Fellah (çiftçi)

şeklinde zikredilmektedir (Üzüm, 2007, s.270). Nusayri inancı senkretik bir dinin en iyi örneği olarak gösterilir ve Nusayrilik bazen geç antikitede var olan pagan bir geleneğin takipçileri, bazen de Hristiyanlığın Şiileşmiş bir kolunun üyeleri olarak kabul edilmişlerdir (Bar-Asher & Kofsky, 2002 s. 1).

Burada önemli olan nokta Minorsky'nin de altını çizdiği gibi (Minorsky, 1920-1921, s.7) Nusayri teriminin doktrinel ve tarihi sınırları belli olan bir inancın ismi olduğu ve Yarsan Kürtleri ile hiçbir konuda bir bağlantısı olmadığı, dolayısıyla da bu terimin Yarsan düşünce sistemini adlandırmak ve tanımlamak için tamamen yanlış bir terim olduğunun aşikâr olmasıdır. Zira bu iki inanç/düşünce sisteminin doktrinleri ve tarihi/coğrafik ve sosyal ortaya çıkış noktaları birbirinden tamamen ayrı ve farklıdır.

Ali illâhî

Yarsan Kürtlerini tanımlamak için kullanılan yaygın terimlerden biri de “Ali İllahî” terimidir. Bu terim Yarsanlar için kullanılan en muğlak terimlerden biri sayılabilir. Ali illâhî teriminin hem doğulu ve hem batılı araştırmacılar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte yazılan eserlerde göze çarpan en önemli husus, yazarların konu hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadıkları, dolayısıyla birbirine zıt olan bilgiler aktarmalarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şii ansiklopedisinde yazılanlar bunun en iyi örneği sayılabilir. Buna karşılık batılı araştırmacıların da bu terimi kullandıklarında, konuyu tam olarak algılamadıkları aşikârdır. Örneğin Van Rensselaer Trowbridge “Ali illâhî” diye adlandırdığı dinî akımı şöyle tanımlıyor: İslâm'dan farklı, Muhammed'in evlatlığı olan Ali'ye odaklanan bir din, Türk imparatorluğunun bazı kesimlerinde istikrarlı bir şekilde zemin kazanmıştır. Bu dine mesup olanlar hem kendileri hem de Müslümanlar tarafından Aleviler olarak adlandırılır. Aynı zamanda onlara Kızılbaş da denir. İran'da bu topluluk Ali illâhî adıyla bilinir (Van Rensselaer Trowbridge, 1909, s.340).

Görüldüğü gibi yapılan araştırmalarda her biri teknik bir terim olan kavramlar peşpeşe sıralanmış ve neticesinde farklı coğrafya ve tarihi/sosyal geçmiş ve zeminlere sahip olan düşünce sistemleri ve dinî gruplar ayırt edilmeksizin aynı değerlendirme çatısı altında toplanmıştır. Bunun neticesinde de doğruyu yansıtmayan yorumlar ortaya çıkmıştır. Ali İllah'i terimi Yarsan olmayanların onlar için kullandığı ve çok yanlış olan bir terimdir. Çünkü her şeyden önce Minorsky'nin de altını çizdiği gibi Yarsanların inanç sisteminde,

“Ali” merkezi şahsiyet konumunda olmayıp, daha çok bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Minorsky, 1920-1921, s.7).

Yarsanların dinî metinlerine baktığımızda Ali İllâhî teriminin sadece bir defa kullanıldığını görüyoruz. Yarsanların kutsal saydığı ve kelim adı verdikleri şiirlerde bu terim sadece hicri 12. yüzyılda yaşadığı varsayılan, Xan Elmas Loristanî’ye atfedilen şiirlerin bazı el yazması nüshalarında, şairin kendinden bahsederken bu terimi kullandığı görülmektedir. Adı geçen kelimde Xan Elmas şöyle diyor: “Ali illahî Elmas’ın dediği gibi ki elli yaşında hoca olmuştur”

"Ve guftey Elmasê ‘Elî Allayî
Penca salan binîşt ve melayî”
(Xan Elmas, Kelam, t.s., s.69)

Yukarıda verdiğimiz örneğin dışında, bu terime Yarsan metinlerinin hiç bir yerinde rastlanmamaktadır.

Ehl-i Hak

Yarsanları tanımlamak için kullanılmış olan en yaygın terim kuşkusuz “Ehl-i Hak” terimidir. Yarsanlar hakkında yazılan birçok makale, kitap başlığı ve ansiklopedi maddesinde bu terime rastlamak mümkündür. Matti Moosa, batılılar tarafından Yarsan inancı ve tarihi hakkında yapılan araştırmaların Comte de Gobineau’ya (ö.1882) uzandığını kaydediyor (Moosa, 1988, s.185). Minorsky’e göre de “Ehl-i Hak” terimini mevzubahis inanç sistemini tanımlamak için ilk olarak comte de Gobineau kullanmıştır (Minorsky, 1920-1921, s.8). Minorsky bu inanç sistemi hakkında yanlış anlaşılmalara sebep olacak farklı isimlendirmelerden uzak durulması gerektiğinin altını çizerek bu terimin gerekli tebarüzden yoksun olduğunu belirtiyor. Zira birçok farklı dinî akım da aynı terimi kendileri için kullanıyorlar. Örneğin Huart bu terimi Hûrûfilerin kendileri için, “Ehl-i Fazl” terimi ile birlikte kullandıklarının altını çizmiştir (Huart, 1909, s.140).

Bunun dışında bu terim İslam dünyasında tüm tasavvuf akım ve tarikatları tarafından da sıkça kullanılan bir terimdir. Dolayısıyla Minorsky’nin de belirttiği gibi Ehl-i Hak terimi bu inanç sistemini adlandırmak için çok geniş bir terim olup ve bu inanca uygun bir isim olamayacak kadar müphem görünmektedir.

Zira bir yandan dediğimiz gibi bu terim Hûrûfîler tarafından da kullanılmıştır, diğer taraftan ise bu terim tüm İslami tasavvuf hareketlerinin kullandığı “Ehl-i Hakikat” terimini anımsatıyor (Minorsky, 1960 ss. 268-272). Burada daha önemli bir nokta da bu terimin Yarsanların farklı tarihi dönemlere, yani 8.-18. yüzyıllara ait olduklarını kabul ettikleri dinî metinlerinde hiç geçmemiş ve kullanılmamış olmasıdır (Sûrî, 1344/1965, s.16). Binlerce sayfadan oluşan ve büyük çoğunluğu yayımlanmamış olan Yarsan dinî metinleri incelendiğinde, “Ehl-i Hak” terimine hiç rastlanmamaktadır. Lakin ilginç bir şekilde, bu terimin Yarsanları tanımlamak için yanlış olduğunun özellikle altını çizen Minorsky, Yarsanlar hakkında yazdığı tüm eselerde aynı “Ehl-i Hak” terimini kullanmaya devam etmiş ve bu yanlış gelenek Minorsky ile aynı dönemde yaşayan Ivanow gibi araştırmacılar tarafından da tekrarlanmış (Ivanow, 1953) ve günümüze kadar gelmiştir.

Tayife

Yapılan bazı araştırmalarda Yarsanları tanımlamak için zikredilen terimlerden biri de “Tayife” terimidir (Moosa, 1988, s.185). Arapça “tayif” kelimesinden gelen bu terim, sözcük olarak kabile, aşiret, cemaat, grup ve şube anlamına gelir. Kürtçenin farklı lehçelerinde de kullanılan bu terim, Yarsanlar arasında “Tayife” ya da “Tayife San”, yani Sultan Sahak’ın mensupları olarak genellikle kendi aralarında birbirlerinin Yarsan olup olmadıklarını anlamak için kullandıkları bir terimdir. Lakin bu terim Yarsan dinî metinlerinde fazla kullanılmaz. Dolayısıyla, genel olarak Yarsan inancını tanımlamak için pek doğru bir terim olmadığını söylemek mümkündür.

Kakeyî

Kürtçenin Soranî lehçesinde “Kake/ Kak” ve Kurmancî de de “Kek” olarak kullanılan bu terim sözcük olarak büyük erkek kardeş, yani “abi” anlamına gelir. “Kake” kelimesi Kürt toplumu arasında genel olarak erkekler için kullanılan bir saygı sözcüğüdür. Aynı zamanda daha çok Irak’da yaşayan Kürtler arasında (Edmunds, 1957, ss.182) Yarsan Kürtlerini tanımlamak için teknik bir terim olarak da kullanılmaktadır. Yarsanlar arasında ise bu terimin kullanılmasının kökeni hakkında bazı rivayetler de mevcuttur. Bir rivayete göre Sultan Sehak zamanında, yani 15. yüzyılda, Yarsanlar ibadet etme mekânları olan bir Cemxane’yi (Cemevi) tamir ederken, mekânın tavanını yapmak için kullanmak

istedikleri direkler kısa gelmiştir. Sultan Sehak bu durumu görünce yandaşlarına "Kake bikêşe" yani "Kake çek" demiş. Sultanın kerametiyle direkler uzamış ve istenilen uzunluğa gelmiştir. Böylece tavan restore edilmiştir. Bu yüzden de onlara "Kakeyî" denmiştir (Tevekkulî, 1378/ 1999, s.34). Her ne kadar yukarı da geçen hikâyenin doğruluğunu tespit etmek mümkün olmasa da "Kakeyî" terimi günümüzde Yarsanlar için, özellikle Irak sınırları içinde yaşayanlar tarafından kendilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca bu terimin Yarsan dinî metinlerinde de kullanıldığı göz önünde bulundurulursa terimin yanlış olmadığını söyleyebiliriz.

Yarsan dinî metinlerinde "Kakeyî" terimine özellikle Sultan Sehak döneminde yaşadığı kabul edilen Abidin Caf'ın kelimelerinde rastlıyoruz. Yarsan geleneğine göre Abidin Caf Sünni bir Müslüman ve Yarsanlara düşman olan bir Kürtmüş. Bu yüzden de Sultan Sehak'ı ziyarete gidenlerin yoluna onların ayakları yaralansın diye dikenler dökmüş. Bir gece rüyasında Tanrı'yı görür ve Onun Sultan Sehak olduğunu anlar. Gördüğü rüya sayesinde gönül gözü açılan Abidin, yaptıklarından tövbe eder, Sultan Sehak'ın hizmetine gider ve Yarsanlara katılır. Bu hikâye Yarsan dinî metinlerinden olan "Defterê Abidinê Caf" da bizzat Abidin tarafından anlatılmıştır.

Yarsanların yayımlanmamış metinlerinden biri olan bu Kalam'da, Abidin kendisinin Caf Aşiretinden, Feqî oğlu Abidin Çavuş olduğunu, Kakeyîlere düşman olduğunu, lakin ona ne olduğunu anlamadığını, gördüğü rüyadan sonra bugünün diğer günlere benzemediğini, yedi kat göğün ve yedi kat yerin Tanrısını kendi gözleriyle gördüğünü, artık kara yazıları okumayacağını, cami köşelerine gitmeyeceğini ve Sultan'ın hizmetine gideceğini anlatıyor (Abidin Caf, Defterê Perdîwerî, ss.68-69):

“Yaran nazanim çîm e
Îmro wek rojan nîm e
Xweday heft tebeq zemîn heft asiman
Ve çavî xwem dîme
Dî naxwenim siya xetan
Narum be kuncê mizgevtan
Erum be xidmetê Sultan
Ez Abidînê Çawuş im

Qewayê qedîm kuhne pûş im
Barim jar e jar defirûşim
Be kesî nadim xwem denûşim
Ez Abidîn im kurê Feqiyân
Reqim ekird be Kakeiyan"

Yarsan

“Yarsan” ya da “Dînê Yarî” (yarlık dini) terimleri mevzubahis düşünce/inanç sistemini tanımlamak için kullanılan terimlerden bir diğeridir. Konu hakkında yapılan araştırmalara baktığımızda bu terimin daha çok Kürt asıllı olan ve araştırmalarının temelini daha çok bu düşünce/inanç sisteminin dinî metinlerine dayandıran araştırmacılar tarafından kullanıldığı görüyoruz. (Sûrî, 1344/1965, Hamze'ee, 1990, Vali, 2011). Bunun en temel nedeni Yarsan dinî metinlerini incelediğimizde yukarı da bahsettiğimiz “Kakeyî” terimi dışında adı geçen metinlerde bu düşünce/ inanç sistemini tanımlamak ve adlandırmak için sadece “Yarsan” ve “Dînê Yarî” terimlerinin bizzat yazarlar tarafından kullanılmış olduğudur.

Yarsan terimi “yar” ve “san” kelimelerinden oluşuyor. Kökeni Pehlevîce’de “ayarih/ayar” kelimesinden gelen ve günümüzde “yar” olarak kullanılan sözcük; yardımcı, yardım eden, taraftar, dost ve sevgili anlamlarını barındırır. Teknik bir kelime olarak tasavvuf edebiyatında da kullanılan bu kelime irfani/batinî anlamda daha çok maşuk, sevgili, insan-i kâmil, pir ve ruhanî önder anlamlarının yanı sıra (Goherîn, 1381/2002, s.343) şuhûd alemî, yani Hakk’ın zâtını müşahide etmek anlamına da gelir (Sobhanî, 1370/ 1999, s. 803). San kelimesi ise sultan, kral ve padişah anlamında olup Merdûx’un belirttiğine göre Hewraman bölgesinde önderler için Sultan anlamında kullanılmıştır (Merdûx Kurdistanî, 1379/2000, s.69).“Yar” kelimesi Yarsan geleneğinde daha çok yandaş, takipçi ve inanan anlamlarında kullanılır. Bunun kökeni ise Yarsan sözlü geleneğinde Sultan Sehak’a atfedilen beyite dayanır: Yarlık dört şeyden ibarettir, bunları yerine getiresin. Temiz olma, dürüst olma, hiç olma (fenâ fi-Allah’a varma) ve yardım etme.

“Yarî çuwar çîşt in bawerî ve ca

Pakî û rastî nîstî û reda”

Yukarıdaki beyitte Sultan Sehak Yarlık yani yar olmanın dört rükününden yani şartından bahsedip bu dört rükünü temiz olma dürüst olma fena makamına varma ve yardım etme olarak sıralıyor ve yar olanın yani bu dine inanan kimsenin bu dört şartı yerine getirmek zorunda olduğunu belirterek bu inanç sisteminin ismini de açıkça belirtmektedir. Yarsan metinlerinde ondan “padişah” olarak bahsedilen Sultan Sehak’ın koyduğu kurallar ve yaptığı her şey “Dînê Yarî” içindir:

“Çewga padişam pêy Dînê Yarî

Rustem ne yurtê Binyam da diyarî”

(Pîr Muhammed Şarezûrî, 1375/1996, s.72)

Bunun yanında, “yar” kelimesinin asıl anlamı Yarsan inancının en önemli şahsiyeti olan ve Tanrı’nın yeryüzündeki en mükemmel tecellisi olarak kabul edilen Sultan Sehak’dır. O Yarsanlar için ilk ve sondur ve gerçek “Yar”dır. Xan Elmas bu konuda şöyle der: “Şah Xweşîn makamını öfke ile çalar, Elmas ya Hû der Evvel ve ahir Yar’dır”.

“Meqamê Şah Xweşîn mejenû ve qar

Elmas Ya Hû ker Evvel û Axir Yar”

(Xan Elmas, Kelam, t.s., s.72)

Yarsan dinî metinlerini incelediğimizde bu metinlerde bu inancın açıkça isimlendirdiğini ve ondan bir din olarak bahsedildiğini görmekteyiz. Daha önce de bahsettiğimiz ve 18. yüzyılda yaşadığı varsayılan, Yarsanların önemli ve önde gelen şahsiyetlerinden olan Şêx Emîr bir keliminde şöyle der:” Dinimizi sınırsız paraya vermeyiz (değişmeyiz). Dinimizi pis kokan leşe satmadık. Dinimizi yetmiş iki dinden ayırdık. Yarî dinine başımızı teslim ettik”.

‘Dîniman nemedîm ve bêhed dînar

Dîniman nefirûtin ve cîfey murdar
Ne heftad û du Dîn dîniman ber kirdin
Ve Dînê Yarî seriman siperdin’’

(Şêx Emîr, Huseyn Rûhtafî Nushası, t.s., s. 54).

Yukarıda da kelimelerinden örnek verdiğimiz ve Şêx Emîr ile aynı dönemde yaşamış olan ve Yarsanların önemli şahsiyetlerinden sayılan Xan Elmas da bir kelimesinde kendi inancından “Dînê Yarî” yani yarlık dini olarak bahsedip bu dini canı gönülden kabul ettiğinin altını çiziyor: Elmas, Mevla’nın yarlarının en değerlidir. Yarlık dinine eyvallah demiştir.

“Elmas kêmtirînê yaranê Mewla in
Ve Dînê Yarîş Allah û Eyvallah in’’

(Xan Elmas, Kelam, t.s.,s. 71)

Yarsan dinî metinlerinde “Dînê Yarî” terimi defalarca bizzat Yarsanlar tarafından ve bilinçli olarak bu inanç sistemini isimlendirmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda bu terimden bahsederken bu yolun zorluğunun da altı çizilmiştir. Adı geçen metinler bu dine girmenin ateşe ayak basmak olduğunu ama aynı zamanda en sonunda cennet suyundan faydalanabilecek olmakdan bahsediyorlar:

“Ve Dînê Yarî pa menî avir

Ve şertê Binyam menûşû Kewser’’

(Şêx Emîr, Huseyn Rûhtafî Nushası, t.s.,s.,52)

Mevzubahis metinlerde Yarsan önderlerinin kendi yol/inançlarını belirtmek için sıkça kullandığı diğer terim de bizzat “Yarsan” terimidir. Bu terimin farklı dönemlerde söylenmiş oldukları kabul edilen birçok kelimada kullanılmış olduğu görülmektedir. Örneğin tüm Yarsanların Piri olarak kabul ettikleri Pir Binyamin’e atfedilen bir kelam “Yar” olmanın zorluklarından bahseder ve bu zorlukların nedeni olarak da imanı zayıf olan “Yarsan”ların bu dini haşa edip bırakmaları gösterilir:

“Yarî biwezê pûpeyê darî

Yarî bikerî ve jarê marî

Ta Yarsan baçan haşa ce yari”
(Pîr Binyamîn, Defterê Pêrdîwerî, t.s.,s.137)

Öyle görünüyor ki kelimelerde “Dînê Yari”, “Yar” ve “Yarsan” terimlerinin sıkça ve teknik anlamda kullanılması, bu dine mensup olanlar tarafından kendilerini diğer inançlardan ayırmak için bilinçlice yapılmıştır. Örneğin Şêx Emîr bir keliminde şöyle der: “Yarlık meydanı hile ve yanlış yapma meydanı değildir. Yarlık bu inançtan narazı olmak değildir. Kendini beğenen ve benlikten bahseden bu yolun adamı değildir. Öyle biri, Yarsanlıktan uzaktır. O aşağılıkların guruhundandır”.

“Kec bazî niyen
Meydanê Yarî kec bazî niyen
Yârim ne Yarî narazîş niyen
Bê menî û gezaf xwedsazîş niyen
Her kes biwaçû min miniş menî in
An e suxendiz merde rêy niyen
Dûyr in ne kirdar kirdey Yarsan
Mewizîş ev sef gurûyê xarsan”

(Şêx Emîr, Huseyn Rûhtafî Nushası, t.s., s. 111)

Sonuç

Kürt dinlerinin kökenini, içeriğini, tarihini, coğrafyasını, sosyolojisini ve bir inanç sistemi olarak işleyişini incelemek, Kürt çalışmaları olarak adlandırılan araştırma sahasının önemli bir alanıdır. Lakin konu üzerine yapılan araştırmalar ve kitap/makale olarak yazılıp yayımlanan eserlere baktığımızda, bunların birçok eksiği barındırdıkları göze çarpmaktadır. Bu eksiklikler özellikle yabancı/şarkiyatçı araştırmacıların yazılarında görülmektedir. Mevzubahis eksiklik ve yanlış yorumların temel nedeni, özellikle bu yabancı/şarkiyatçı Kürtçenin farklı lehçelerinde ve genellikle eski bir dille yazılmış olan dinî metinlere ulaşamamaları ve daha da önemlisi bu lehçeleri bilmemelerine dayanmaktadır. Bu yüzden yapılan araştırmalara baktığımızda, yazarın örneğin

çoğunluğu Kürtçenin Goranî ya da Hewramî lehçesinde yazılmış olan Yarsan dinî metinleri okuyamadığını dolayısıyla bu metinlere hiç bir atıfta bulunmadan, konu hakkında yazdığını görmekteyiz. Bu nedenden dolayıdır ki yapılan araştırmaların çoğu eksik ve yanlış bilgi ve değerlendirmeler ile karşımıza çıkıyorlar. Yarsanlar ve onların dini hakkında verilen yanlış bilgilerin başında ise yukarıda bahsedip açıklamaya çalıştığımız “isimlendirme” sorunu gelmektedir. Her din ve inancın temel dayanağı, kuşkusuz o din veya inancın kutsal saydığı ve inancını üzerine kurduğu metinlere dayanır. Yarsanların metinlerinde ve sözlü geleneklerinde bu yazı içinde sıralanan terimlerin hiç birine rastlanmaz. Bu inanç sisteminin dayandığı metinler, kendini “Dînê Yarı” veya “Yarsan” olarak açık bir şekilde tanımlamaktadır. Dolayısıyla farklı isimlendirmeler gerek olmadığı ve bu dinin diğer din ve inançlardan farklı olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Yayımlanmamış Kaynaklar

Abidin Caf, *Defterê Perdîwerî*, ‘Elîmîr Darvîşî el yazması, 1347/1968
Şêx Emîr, *Kelam*, Huseyn Rûhtafî Nushası, 1379/2000
Xan Elmas, *Dîwan*, Yayımlanmamış Seyîd Xelîl Alînejad el yazması

Yayımlanmış Kaynaklar

Aşîkar, M. (2000). Reenkarnasyon (Tenasüh) meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi. *Tasavvuf Dergisi*, 3, Ankara.

Bar-Asher, M.M., Kofsky, A. (2002). *The Nusayrî-‘Alawî Religion: An Enquiry into its Theology and Liturgy*, Brill, Leiden.

Edmonds, C.J. (1957). *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1929-1925*. Oxford University Press., London

Feqîh Belhî, Ebu el-Me’alî Muhammed b. Ni’met ‘Elwî (1376/ 1997). *Beyan el-Edyan*, Muhammed Teqî Daneşpejûh (ed.), Mejmû’eyê Entesaratê Edebî ve Tarîxî Moqûfatê Dr. Mehmûd Efşar, Tehran.

Goherîn, S. (1381/2002). *Ferheng-i Lugat ve Te’birat-i Mesnevî*, cild 9., Zuvvar, Tehran.

- Halm, H. (1384/2005). *Shiism*, Farsça ya çeviren: M.T. Akbari, Neşr-i Edyan, Qom
- Hamze'ee, M.A. (1990). *The Yaresan, A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Huart, C. (1909). *Textes Persan Relatifs a les Secte des Houroûfîs*. Leiden: Brill.
- Ivanow, W., (1953) *The Truth-Worshippers of Kurdistan, Ahl-I Haqq Texts*, edited in the original Persian and analysed by W. Ivanow, Brill, Leiden
- Merdûx Kurdistanî, M. (1379/2000). *Tarîxê Merdûx*, Neşr-I Kareng, Tehran
- Minorsky, V. (1920-1921). *Notes sur la secte des Ahlé-Haqq*, I-II, edition Ernest Leroux, Extrait des volumes XL et XLV de la Revue du Monde Musulmans, Paris.
- Minorsky, V. (1943). The Gûrân. *Bulletin of School of Oriental & African Studies*, University of London, Vol.11, No.1.
- Minorsky, V. (1954). The Tribes of Western Iran. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain & Ireland*, Vol. 75, No. ½
- Minorsky, V. (1960). Ahl-i Hakk. *EI2*, vol. I
- Moosa, M. (1988). *Extremist Shiites, The Ghulat Sects*. New York: Syracuse University Press.
- Nobekhtî, Ebu Muhemmed Hesên b. Mûsa, (1353/1964). *Fereq el-Şi'a*, Farsça'ya çeviren: Muhemmed Cevad Meşkûr. Bonyad Ferheng Iran
- Ocak, A. Y. (2002). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İletişim. İstanbul
- Öz, M. (1996). Galliye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, ss. 333-337
<https://islamansiklopedisi.org.tr/galiyye> (29.07.2019)
- Roux, J.-P. (1969). Les Fidèles de Vérité et les croyances religieuses des Turcs. *Revue de l'histoire des religions*, Vol. 176, No.1.
- Salehi Necefabadi, N., (1384/2005). *Guluvv, Deramedi ber Efkar ve Eqayid-i Galiyan der Din*. Tehran: Kavir.

- Sedr Hac Seyîd Cevadî, E., Fanî, K., Xurremşahî, B. (ed.) (1375/1996). "Ahl-e Haqq", *De'irat el-Me'arifê Teşeyyu'*, cild. 2, Şehîd Se'îd Muhebbî, ss. 610-614. Tehran
- Sefîzade, S. (1375/1996). *Name Ser Encam, Kelamê Xezane, yekî ez motûnê kohenê Yarsan*. Tehran: Hîrmend.
- Şehristânî (2008). *Milel ve Nihel Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi* çevien: M. Öz, İstanbul: Litera.
- Sobhanî, J. (1370/1991). *Ferheng-i İstilahat ve Te'birat-i İrfanî*. Tahran: Tehûrî
- Sûrî, M. (1344/1965). *Sorûd hayê Dînê Yarsan*. Tehran: Emir Kebir.
- Tevekkulî, M.R. (1378/1999). *Tarîxê Tesevvuf der Kurdistan*. Tehran: Tevekkulî.
- Üzüm, İ. (2007). Nusayrilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.33., s. 270-274
<https://islamansiklopedisi.org.tr/nusayrilik>
- Vali,S. (2011). *Les Yârsâns : Aspects Mythologiques – Aspects Doctrinaux*. Saarbrücken: Editions Universitaires Européennes.
- Vali, S. (2018).Anadolu Alevileri ve Guran Yarsanları arasında edebi-kavramsal bir köprü olarak Türkçe Kelamlar: Kuşçuoğlu Kelamlarında Dûnadûn/ Don Değişirme Kavramı. *Dil Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, (ed. M.Nesim Doru- Ö. Bozkurt), Mardin Artuklu Üniversitesi Yay., ss. 683-699. Mardin
- van Rensselaer Trowbridge, S. (1909). The Alevis, or Deifiers of Ali. *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 3 (Jul.), pp. 340-353.